

Viudes poderoses a la Gandia del segle XV, estudi dels casos
Powerful widows on Gandia's 15th century, case studies
Viudas poderosas en Gandia del siglo XV, estudio de caso
Poderosas viúvas na Gandia do século XV, estudo de caso

Marta MORANT¹

Resum: Al llarg de la història la figura de les viudes ha estat vista a través d'un imaginari que les ha condemnat a la passivitat històrica mitjançant una subalternitat poc basada en la seua realitat contemporània, sobretot si es tractava de viudes en situació de poder. L'estudi dut a terme a una vila del Regne de València als darrers moments del període medieval i mitjançant l'anàlisi de fonts primàries, mostrarà la situació real en la qual vivien: els contextos familiars i socials de què formaven part i les capacitats de què es valien per protegir-se tant a elles mateixes com al patrimoni familiar. Així podrem desmentir les afirmacions que l'imaginari social creà vers elles, i tractar-les com a agents de la història, no meres observadores d'aquesta.

Paraules clau: Viudes – Poder – Segle XV – Gandia – Història de les dones.

Abstract: Throughout history, the figure of the widow has been perceived through a lens at some distance from reality. This has condemned them to historical passivity and has attributed to them a subordination which bears little relation to the reality of their lived experience. With the study of in a vila conducted in the Kingdom of Valencia at the end of the medieval period, and through the analysis of primary sources, the real situation in which they lived will be shown: the family and social contexts of which they formed part, and the capabilities they used to defend both themselves and their families' property. We will thus be able to refute the claims that were socially constructed about them, and to consider them as agents of history, and not mere observers of it.

Keywords: Widows – Power – 15th Century – Gandia – Women's history.

ENVIADO: 02.05.2020
ACEPTADO: 01.06.2020

¹ Graduada en Història per la Universitat de València (UV) i titulada en el Màster en *Història de la Formació del Món Occidental* impartit per la Universitat de València, a cursar el doctorat en la especialitat d'Història Medieval. E-mail: Marmope3@alumni.uv.es.

Introducció a l'estudi

La present investigació tracta l'estudi de les viudes poderoses a la vila de Gandia al segle XV, mitjançant l'anàlisi del seu paper a les estructures familiars i socials de l'esmentada vila, així com les seues situacions econòmiques i capacitats legals.

El nostre objectiu és esclarir si les diferents imatges que ha creat la història vers elles – ja siga mitjançant obres de l'època, com *l'Espill*, *el Llibre de les dones*, *la Celestina* o altres – es corresponen amb la realitat que ens mostren les fonts notariales del moment. Per poder dur a terme aquesta tasca ens hem nodrit dels protocols notariales provinents de l'Arxiu Històric Nacional, analitzant de manera qualitativa la informació que ens proporcionen, la qual ens permetrà crear un imaginari més realista sobre aquestes viudes.²

Tot i que la base d'aquest estudi ens ve donada per les fonts primàries abans esmentades, no podem deixar de banda els altres treballs sobre aquest tema que s'han produït al llarg del temps i en els que hem cimentat la nostra base teòrica.

L'estudi sobre la història de les dones du a Espanya un llarg recorregut i ha fomentat la producció de treballs d'elevada qualitat. Seguint la línia de la història social, la dona va prenent protagonisme per sí mateixa –en estudis referents a aquelles que ostentaren el poder³– i en relació amb el seu entorn –amb estudis d'història social–.⁴ Aquests darrers són els estudis que ens han servit per contextualitzar el nostre treball, sobretot en allò

² AHN, secció noblesa, protocols notariales de Pere Pugeriol.

³ Ens referim als estudis sobre les reines i dones que ocuparen els llocs que normalment pertanyien a figures masculines, PELAZ, Diana. “Reinas consortes. Las reinas de Castilla entre los siglos XI-XV”. TENA, María Soledad (res.) *Studia historica. Historia medieval*, Vol. 37, nº 1, 2019 (Ejemplar dedicado a: Organización y gestión de espacios agrarios en la Alta Edad Media; II), pp. 225-229.

⁴ SEGURA, Cristina. “Las mujeres en la organización familiar”, de la IGLESIA José Ignacio (coord.), en *La familia en la edad media: XI Semana de Estudios Medievales*, Nájera, 2001, pp. 209-220; SEGURA, Cristina. “Mujeres, Trabajo y Familia en las sociedades preindustriales”, en *La historia de las mujeres: una revisión historiográfica*, Coord. DEL VAL, María Isabel; SAN TOMÁS, Magdalena; DUENÑAS María Jesús; de la ROSA, Cristina, Asociación española de investigación histórica de las mujeres, Universidad de Valladolid, 2004, pp. 229-248.; GARCÍA, María del Carmen. *Artesanas de vida. Mujeres de la Edad Media*. Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.), Zaragoza, 2009, pp. 127-171; GARCÍA, María del Carmen; PÉREZ, Cristina. (coords.) *Mujeres de la Edad Media: actividades políticas, socioeconómicas y culturales*. Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.), Zaragoza, 2014.; VINYOLES, Teresa. “Dones protagonistes de relacions i convivències en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement”, *Revista Pedralbes*, 23, (2003), pp. 317-336; VINYOLES, Teresa. *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Pagès Editors, Lleida, 2005.; COMAS, Mireia. MUNTANER, Carme. VINYOLES, Teresa. “Elles no només filaven: producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval”, *Reverques*, 56, (2008), pp. 19-45.

referent a la història de les famílies, ja que mostren una realitat molt interessant sobre la situació i capacitats de les dones en general i de les viudes en particular, en aspectes tan variats i quotidians com les gestions econòmiques, la cura dels fills, o la cura del patrimoni familiar, en contrast amb les diferents imatges que, com hem dit anteriorment, s'han establert al llarg dels segles sobre elles.⁵

Una volta presentada la metodologia i l'enquadrament teòric del nostre estudi passem a contextualitzar-lo geogràfica i històricament. Ens situem a una vila del Regne de València, Gandia, a les darreries del segle XIV i principis del segle XV. Tot i que el pensament que es té generalment sobre l'Edat Mitjana sol ser d'una concepció obscura, d'ignorància i immobilitat, allò cert és que la documentació que es va produir mostra altra situació: mobilitat social, econòmica i cultural. I així se'ns presenta Gandia, com una vila dinàmica, senyorial ja des de el 1323, que es convertiria en ducat reial al 1399.

La cort d'aquest ducat va reproduir les activitats i costums de les corts règies més importants i fou el centre dels seus vastos dominis, a més de punt de la gestió econòmica de les riqueses obtingudes gràcies a l'esclat de la canyamel cap al 1430.⁶ No era una vila sense importància, comptava amb vora 2000 habitants quantificats en uns 500 focs, amb una forta activitat mercantil i artesanal –dins de la qual destaca la producció de teixits– i agrícola, amb la ja esmentada canyamel.⁷

Aquesta activa dinàmica social i econòmica va generar la documentació que s'ha buidat de manera seriada per al present estudi. Dins de la gran diversitat de documentació que s'ha revisat, aquella més rica en informació sobre aquestes viudes poderosos és la testamentaria, ja que es genera en moments crítics de la vida de les persones, no a soles per una possible defunció propera, sinó perquè quan es produeix queden plasmades preocupacions, darreres voluntats, confiances i, en alguns casos excepcionals, expressions d'estima. A més en aquests documents, els homes solen fer referència al dot de les seues futures viudes, mostrant un posicionament socioeconòmic que ajuda a

⁵ GARCÍA, María del Carmen. “Viudedad foral y viudas aragonesas a finales de la Edad Media”, *Hispania*; Madrid Tomo 53, N.º 184, (1993), pp. 431-450; COMAS, Mireia. *Entre la solitud i la llibertat. Viudes barcelonines a finals de l'Edat Mitjana*, Viella, Roma, 2015; COMAS, Mireia. *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre viduïtat*, Universitat de Barcelona, 2012.

⁶ GARCIA-OLIVER, Ferran. *Ausiàs March*, Publicacions de la Universitat de València, València 2009, p. 55; CASTILLO, Jaume. *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999, pp. 106-130.

⁷ GARCIA-OLIVER, Ferran. “Memòria fiscal i escalada del deute en una vila valenciana medieval. Gandia a través dels seus comptes”, en *El País Valencià en la Baja Edad Media, estudios dedicados al profesor Paulino Iradiel*, Publicacions Universitat de València, 2018, pp. 138-139.

situar aquestes dones en un context concret de la vida en la vila, en aquest cas, en el cim.⁸

Procedirem ara a explicar què suposava ser una viuda poderosa a la Baixa Edat Mitjana a Gandia: què succeïa legalment? Com els afectava a aquestes dones la pèrdua del seu espòs? Passaven a ser figures oblidades sense una figura masculina propera?

I. Viudes poderoses: estudi dels casos

Com s'ha comentat anteriorment, les viudes medievals han estat envoltades per un imaginari que ja es prodigava a obres de l'època, com a *l'Espill*, on Jaume Roig dedica a la viuda amb qui es casa aquestes paraules:

era malvada:
mula folguada,
muyna, parda,
treta d'albarda,
mula de moro,
brava com toro,
ffalsa traydora,
repetnadora,
desafrenada.⁹

o com es presentà posteriorment en el *Procés o Disputa de Viudes i Donzelles*:

Les viudes parexen benignes y affables,
y són, en l'intrínch, lleons indomables.

Si us porta la viuda en sa companyia
alguns fills legítims del seu marit mort,
per ells va perduda, per ells estalvia,
y tant los regala de nit y de dia,
que vostres fills propis menysprea molt fort.¹⁰

Aquestes representacions generaren en la seua època diverses opinions vers elles, recordem que es troben emmarcades en la coneguda “Querella de les dones”. Punts de

⁸ WESSELL, Dana. *Women, Dowries and Agency: Marriage in Fifteenth-Century Valencia*, Manchester University Press, Gran Bretanya, 2006, p. 19.

⁹ ROIG, J. *Spill*. Ed. Antònia Carré, Rialc 2000, llibre II, part tercera, versos 2425-2433.

¹⁰ MARTÍN, L. “Disputa de Viudes i Donzelles” / transcripció de Llúcia Martín Alacant: Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives, 2006.

vista que les presenten des de la bestiesa i la crítica exacerbada, fins al respecte i la vulnerabilitat en obres com a la *Celestina*, on apareixen soles i pobres sense els seus homes.¹¹ I segons la reflexió de Mireia Comas sobre el *Llibre de les dones* de Francesc Eiximenis:

És tant així que, fins i tot, Francesc Eiximenis celebra que la dona sigui alliberada del matrimoni amb la mort del marit. En la seva obra enumera àmpliament els beneficis de la viduïtat, que, a parer seu, són generalment desconeguts, perquè l'amor al món i a la carn n'amaguen les gràcies.¹²

I ara ens hem de qüestionar: eren reals aquestes visions? Eren aquestes dones tan febles, bones o malvades? Això és el que procedirem a analitzar basant-nos en documentació de caràcter quotidià, lluny d'interpretacions novel·lesques o poètiques.

Davant de tot, hem de comprendre que quedar viuda al segle XV suposava l'entrada de la dona a una nova dimensió social, jurídica i civil que la diferenciava de les casades. La recuperació del dot que va aportar al matrimoni, a més del creix en cas d'haver sigut verge, serà emparada pels furs i es duen a terme plets per a poder recuperar-lo, tal com queda contrastat en la documentació.¹³ A més, quan el marit faltava, l'obertura del testament generava una sèrie d'accions que portarien a l'inventari i venda dels béns del marit per pagar el procediment burocràtic, i poder fer una partició de l'herència en diners líquids en cas de ser necessari al moment estipulat a les darreres voluntats.¹⁴

Per poder reflexionar sobre les implicacions legals que esdevenien davant una situació de viudetat al segle XV, hem de tenir en compte que les viudes, com totes les dones, perderen capacitats a la Baixa Edat Mitjana. Així que ja no eren automàticament usufructuàries dels béns del marit a la mort d'aquest, a no ser que ell ho haguera fet especificar a la seua documentació testamentària. O bé podria ser-ho però a soles durant l'any de plor, després d'això si se li restituïa el dot, deixaria de tenir drets sobre els béns maritals.

¹¹ RATCLIFFE, M. "Así que donde no hay varón, todo bien fallece": La viuda en la legislación medieval española, *Actas del X Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas: Barcelona 21-26 de agosto de 1989* / coord. por Antonio Vilanova, Vol. 1, 1992, p. 311.

¹² COMAS, Mireia. *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre viduïtat*, Universitat de Barcelona, 2012, p. 37.

¹³ WESSELL, Dana. *Women, Dowries and Agency: Marriage in Fifteenth-Century Valencia*, Manchester University Press, Gran Bretanya, 2006, p. 19.

¹⁴ *Ibidem*.

A més, les viudes serien controlades per parents, veïns i autoritats en l'ús que feien de les herències maritals, en cas de ser hereves universals, per tal que no dilapidaren els béns i seccionaren el patrimoni familiar.¹⁵ Aquesta constant pressió vers elles podria fer-nos pensar que aquestes dones s'allunyarien de qualsevol altre compromís matrimonial, per tal de no perdre l'usdefruit dels béns del marit, i gaudir així d'una llibertat que tal volta no havien tingut durant el seu matrimoni, tot i això succeïa el contrari, ja que quan eren casades, la figura del seu home les dotava d'una mena de privacitat per a fer i desfer sense necessitat de donar explicacions davant més familiars, coneguts i institucions. Hem de pensar que ens trobem en un context medieval, un moment històric que no comprèn a les persones soles, i això era el que portava a les viudes a buscar amb la prestesa més gran tornar a casar-se, són les anomenades segones núpcies.

Les viudes preferien en molts casos no ser hereves universals, ja que moltes vegades açò suposava més deutes que beneficis, i en contra del que dicta l'imaginari, optaven per rebre el dot i el creix per a poder establir-se amb un altre marit.¹⁶ I és que casar-se en segones núpcies, suposava renunciar a allò que havia heretat del primer marit, però el dot i el creix continuaven reclamant-se com a béns inalienables, essent així, una candidata adient per a un nou matrimoni, de vegades escollit per ella mateixa.¹⁷ Si la viuda poderosa buscava un nou matrimoni, i això suposava que la dona reclamés el dot, un dot que havia de ser elevat a conseqüència del seu alt estatus social, això generava un problema econòmic per a la família del difunt espòs.

La solució que adoptaven en aquest cas els membres de la família del marit era tenir degudament atesa a la seua viuda perquè aquesta no busqués noves oportunitats fora de casa. Tot i això, si la dona reclamava el dot, fos pel motiu que fos, les dificultats abans esmentades podien portar a plets en cas que no se li restituís. Un cas d'aquesta situació és el d'Elionor de Prades, germana del duc Alfons el Jove, la qual va haver de pregar en diverses ocasions pel dot al seu germà, qui la tenia confinada a un alberg a la zona d'expansió de la vila de Gandia.¹⁸

¹⁵ *Op. cit.*, p. 64.

¹⁶ GARCIA-OLIVER, Ferran. *La vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Vall d'igna medieval*, Publicacions Universitat de València, València, 2003, p. 137.

¹⁷ CARVAJAL, David. "La mujer castellana a fines de la Edad Media: una firme defensora del patrimonio familiar", Universidad de Valladolid, en *Ser Mujer en la ciudad medieval europea, Instituto de Estudios Riojanos*. V. Título. VI. Serie. 308 055.2 (4)"04/14" (063) 2013, p. 135.

¹⁸ AHN, *Noblesa, Osuna*, lligall, 1205-2, Pere Pugeriol, (20-IV- 1417).

Elionor de Prades és un cas definitori de viuda poderosa: filla del Duc Alfons el Vell i germana del Jove, Elionor va viure un matrimoni de curta durada, a penes de sis anys, però amb un dot d'extensa quantia: tres-cents trenta mil sous, que es pagava en terminis anuals de mil sous, cosa que va generar un gran colp per a l'economia de la casa ducal, i el conflicte ja esmenat amb el seu germà. Davant la falta de pagament Elionor va apel·lar al governador, és a dir, va fer ús de les seues capacitats com a filla del Duc, però també com a dona que reclama allò que li pertany de forma inalienable, el dot.¹⁹ Aquestes accions de restitució estaven incloses als testaments dels marits i quedaven fora de les herències, al no ser legal negociar amb el dot d'una dona. Tot i això, sí que podia pactar-se la forma en què anava a restituir-se, ja fora amb el canvi de titularitat en la compra dels censals, convertint béns en diners líquids, etc.

Observant aquest context podríem pensar que per a les viudes poderoses la millor opció seria romandre a casa i deixar que foren els familiars del seu home els qui la mantingueren, i els qui es feren càrrec dels seus fills. Però allò cert és que en general no succeïa d'aquesta forma. Tot i que no podem generalitzar, perquè hi ha tants casos diferents com viudes, però en la majoria aquestes dones formaren part activa de la societat medieval i més accentuadament, les que vivien en àmbits urbans: carreguen, adquireixen i venen béns, i gestionen el patrimoni familiar demostrant que són consumidores i que formen part de la comunitat. També estableixen lligams entre diversos clans gràcies a les relacions matrimonials i entre estaments, per les relacions de pagament d'impostos o de tractes de comerç.²⁰

S'ha de puntualitzar que el comportament de les viudes variava segons l'estament socioeconòmic al qual pertanyien, com que nosaltres ens centrem en les poderoses, seguint els paràmetres establerts per Dana Wessell, estaran classificades com a tal les que gaudiren d'un dot de més de 2000 sous. Com que es tracta d'un grup reduït són les menys nombroses, però les que major petjada deixaren a la documentació per la gran quantitat de gestió patrimoni que gestionen, ja que solen provenir de llinatges poderosos amb terres i propietats de les que han de prendre cura.²¹ Dins d'aquesta classificació podem trobar dones procedents de llinatges de mercaders, nobles, inclús dones dels anomenats homes de vil·la, és a dir, que tenien una professió liberal: els notaris,

¹⁹ CASTILLO, Jaume. *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999, p. 52.

²⁰ CARVAJAL DE LA VEGA, David. "La mujer castellana a fines de la Edad Media: una firme defensora del patrimonio familiar", Universidad de Valladolid, en *Ser Mujer en la ciudad medieval europea*, Instituto de Estudios Riojanos. V. Título. VI. Serie. 308 055.2 (4)"04/14" (063)2013, p. 120.

²¹ És aquest el cas de figures com Violant de March, la *intutulatio* de la qual fa així: *Violans de march, comorans milites.. In domo illustrissimi domini duci Gandie, uxorequondambonorabilisIohannis de March*, GARCIA-OLIVER, Ferran. *Ausiàs March*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2009, p. 29-30.

advocats, metges... Procedirem ara a presentar alguns casos més de viudes poderoses que van dur a terme, per exemple, transaccions per gestionar el patrimoni familiar, cobrament d'interessos de títols censals, etcètera, i també analitzarem exemples que ens mostren la seua situació dins la família gràcies als documents testamentaris. Hem de tenir en compte que si hi havia un deure clar per a les viudes, mantenir o inclús incrementar el patrimoni familiar.

Un cas esclaridor de protectora del patrimoni familiar és el de Violant de March, la qual provenia del llinatge del Vilarig, una família molt poderosa, i fou la mare del nostre benllogut poeta, Ausiàs March. Violant es va casar amb un dot de 30.000 sous, els quals recuperà a la mort del seu marit. Aquesta viuda poderosa prendria els béns materials que ella aportà al matrimoni, i amb aquests, generà una cartera d'inversions en censals que li reportarien unes pensions anuals gens menyspreables. És a dir, que Violant era una censalista.²²

Quan la dona es quedava a soles adoptava certes estratègies per mantindre el patrimoni familiar, com per exemple la compra i gestió de títols censals de deute públic o privat, per a generar un capital assegurat i que tenia caràcter perpetu, essent una inversió hipotecària que se solia fer per tal d'obtenir pensions periòdiques.²³ Hem trobat també documentació de gestió de censals que tracta la venda del títol a canvi de diners, renunciant així a una xifra més baixa però constant, que aportava de colp una quantitat de diners líquids que era probable que la viuda necessités. Aquesta situació queda exemplificada, una vegada més, en el cas de Violant que esdevingué prompte viuda i va anar comprant participacions de titularitat censal en gran nombre, a nom seu però també a nom dels seus fills, cosa que li remetia una bona quantitat de numerari, essent un cas clar de dona que viu dels censals.

A més, tenim testimoni d'altres gestions, per exemple una venda d'oli que féu a diversos veïns de les alqueries properes a la vila de Gandia per 8.750 sous, una xifra important que ens mostra la capacitat d'aquesta dona, si no de produir l'oli ella mateixa, de revendre'l.²⁴ Per a finalitzar, un altre signe de poder fou la nombrosa esmena dels procuradors que aquesta dama va realitzar perquè s'encarregaren dels seus negocis fora

²² *Ibidem*, p. 292-304.

²³ GARCIA-OLIVER, Ferran. "Memòria fiscal i escalada del deute en una vila valenciana medieval. Gandia a través dels seus comptes", en *El País Valencià en la Baja Edad Media, estudios dedicados al profesor Paulino Iradiel*, Publicacions Universitat de València, 2018, p. 138.

²⁴ AHN, Noblesa, *Osuna*, 1280-10, Pere Pugeriol, (12-XII-1427).

de la vila de Gandia, en nom seu.²⁵ És a dir, que moltes dones poderoses com Violant es feren càrrec a la seua viudetat de gestionar els seus béns per mantenir-se i per incrementar tant el seu patrimoni personal com el familiar.

Com s'ha esmenat anteriorment, una dona poderosa també podia ser-ho sense pertànyer a la noblesa. Un cas d'aquesta situació de viudetat i cura del patrimoni d'una dona d'home de vila és el de Francesca, viuda de Ramon Agualada, notari de la vila de Gandia. Aquesta dona en particular ens ha proporcionat una informació molt il·lustrativa, ja que al llarg de la documentació notarial anterior al 1420 no la trobem a cap mena de document, a ell en canvi sí. Tot i això, a la mort del seu home, que suposem esdevindria cap al 1419, la seua presència és molt nombrosa; ella serà l'encarregada de dur a terme la gestió dels béns familiars i de les inversions en títols censals.²⁶

A més, aquesta dona esmena en la documentació la seua curadoria i tutoria de la seua filla, és a dir, ha estat triada pel seu difunt espòs per a fer-se càrrec del patrimoni familiar i segurament va rebre interessos censals en nom seu i de la seua filla per a crear-li a aquesta un dot.²⁷ Amb aquests exemples queda esclarida la part del nostre estudi que mostra a les viudes poderoses, no com a meres figures immòbils davant els esdeveniments que succeïen al seu voltant, sinó com a vertaderes peces clau de la gestió patrimonial familiar. Però, com eren considerades en el seu nucli familiar? Respondrem a aquesta pregunta mitjançant l'anàlisi de la presència d'aquestes dones als testaments dels seus marits, i dels testaments d'elles mateixes.

Al llarg de la història la pèrdua del cap de família suposava un colp molt dur per a l'estructura d'aquesta, és per això que davant possibles situacions de malaltia o de vellesa, era important que l'home dugués a terme un compendi de les seues darreres voluntats per a poder establir un ordre de poder i de repartició dels béns que li pertanyien. Quant més clares foren aquestes darreres voluntats menys problemes tindrien les viudes i els orfes per reclamar els seus drets i la seua herència davant familiars que, sense massa escrúpols, podien pretendre les riqueses i propietats d'aquests.²⁸ A més de les propietats que deixés el difunt espòs, la documentació testamentària permet entreveure, com hem dit anteriorment, alguns trets emocionals més: confiances, sentiments, agraïments... Aquests es mostren en els càrrecs que els

²⁵ *Ibidem*, 1280-11, Pere Pugeriol, (12-I – 1428); 1280-11 (22-IV-1428); 1280-11; Pere Pugeriol (4-XI-1428); 1280-11, Pere Pugeriol (16-XI-1428); 1280-11, Pere Pugeriol (23-XII-1428).

²⁶ AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1391-764, Pere Pugeriol, (27-VII-1396).

²⁷ AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1280-7, Pere Pugeriol, (9-III-1420).

²⁸ GARCIA-OLIVER, Ferran. "Observant famílies", *Revista d'Història Medieval* 4, Valencia (1993), p. 223.

esposos dipositaven en les seues viudes. Les podien anomenar marmessores o ²⁹ tutores i curadores dels hereus, depenent d'aquestes eleccions podem esbrinar un lligam de confiança i afecte.³⁰

En el cas de la marmessoria, Piqueras Juan en el seu estudi de sobre els testaments a la Ciutat de València, comenta que s'anomenava marmessor en un 26% dels casos a un familiar consanguini, inclús era més normal que s'esmenés als familiars del cònjuge abans que a la mateixa parella, podem interpretar que per la preeminència del benestar familiar als desitjos propis.³¹ És per això que resulta esclaridor el fet que un home deixés la seua dona a càrrec de tot el referent a la seua darrera voluntat.

En els casos en què aquesta ha sigut anomenada marmessora, veiem un lligam de confiança sinó d'estima, i que, segurament, emularia el comportament de la parella sobre la gestió econòmica en vida de l'home, demostrant el seu desig que la seua dona tingués capacitat de decisió sobre els seus béns. En el cas de la vila de Gandia, hem comprovat que en el 90% dels casos en què la dona és anomenada marmessora també va ser anomenada tutora i curadora dels fills menors d'edat.

Una viuda poderosa que compleix aquestes característiques fou Caterina, viuda de Francesc Verdager, senyor de Piles. El seu home li va confiar tant la marmessoria de les seues darreres voluntats:

[...] ordene marmessors meus [...] la dona na Caterina muller mia present i acceptant [...] Ítem, orden la sepultura del meu cos en la capella de sant Matheu en la ecclèsia de Gandia. Item orden la sepultura del cos meu fahedora en la capella de sent matheu dela ecclesia de Gandia[...]³²

Com la tutoria i curadoria dels fills, a més d'una extensa quantitat de béns. Hem de tenir present que la llei no permetia en aquell moment que la mare fóra la tutora dels fills. Tot i aquesta situació, els marits solien escollir-les com a protectores naturals dels hereus i de les seues herències. Per exemple, en el cas de Caterina, el seu home deixà estipulada

²⁹ Figura legal que s'encarrega de complir les darreres voluntats d'un testament.

³⁰ Figura legal que ha de fer-se càrrec de la cura i la manutenció dels hereus del testador.

³¹ PIQUERAS, Jaime. "Relaciones familiares en la Valencia Tardomedieval, consanguinidad y afinidad a través de las manifestaciones de últimas voluntades", *Estudios de Historia Medieval*, n°30, Universidad de Salamanca, (2012), p. 203.

³² AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1280- 14, Pere Pugeriol, (14-II-1437).

l'herència pertanyent a cada un dels fills, la qual no podrien tocar fins a ser majors d'anys: al seu fill major li deixa 15.000 sous, al següent 11000, i a la seua filla 10000.³³

En aquest cas deduïm que l'home confia que la seua viuda donaria els seus béns als fills quan arribés el moment, de forma que ens mostra dues coses: d'una banda la capacitat de Caterina de gestionar el patrimoni dels fills i el propi, i d'altra, que l'home era conscient d'aquesta capacitat i la valorava, probablement perllongant un comportament conjugal habitual en la parella abans de la mort d'un d'ells.

Amb aquests casos hem pogut observar la dinàmica que es podia donar des del punt de vista dels marits, però en qui confiaven les dones les seues darreres voluntats? Això és el que procedirem a analitzar seguidament.

Com s'ha pogut corroborar anteriorment, els testaments dels marits aporten una gran riquesa d'informació en la gran varietat de situacions en les quals quedaven reflectides les darreres voluntats. Les dones viudes tampoc foren una excepció, als seus testaments també queden patents una sèrie d'informacions que ens aprenen als seus contextos.

Una situació molt recurrent era que esmenaven a les figures masculines properes a elles com a marmessors, casos com germans, fills i nebots eren habitualment triades com a garants de les seues darreres voluntats. Tanmateix, no sempre eren els receptors de l'herència que ella podia repartir, normalment les dones escollien com a hereves a les dones en situació social propera a la seua, és a dir, filles o nebodes a les quals deixen el seu aixovar perquè el venguen i els ajuden amb el dot, o bé donaven els béns materials per als aixovars d'aquestes dones en etapa prematrimonial.

Un cas exemplar de viuda poderosa que mostra aquestes empaties i confiances a les seues darreres voluntats és el de Dolça, la viuda de Francesc Fiscal, un important notari de la vila de Gandia. En el seu testament Dolça esmena marmessora a la seua filla Magdalena i fa un repartiment de diners i béns a les dones del seu voltant: a una viuda dos florins, a una donzella li dóna vestits...³⁴

Amb aquestes dades podem concloure que moltes dones comprenien les dificultats que suposaven la creació d'un dot per a les famílies de les xiques, la situació de feblesa en que vivien certes viudes pobres i per això podem extraure una certa associació i empatia envers les altres dones.

³³ *Íbidem.*

³⁴ AHN, noblesa, Osuna, lligall 1280-11, Pere Pugeriol, (27-III-1428).

Conclusions

Després d'haver dut a terme el present estudi podem concloure que les viudes poderoses de Gandia al segle XV mostren una gran capacitat d'acció i d'intervenció en les estructures socials i econòmiques contemporànies, tot i la mentalitat dominant que les situava en una posició subalterna.

Centrant-nos en l'estudi de les viudes benestants com a punt de vista per a l'anàlisi de les estructures familiars, cal veure-les com a protagonistes documentals, gestores de les herències, tant de les seues com les dels fills, i part activa de la direcció del patrimoni familiar on els interessos afectius estan subordinats als materials.

La viuda poderosa formava part d'una estructura familiar que la tractava amb desinterès emocional, desconfiança respecte a la gestió del patrimoni i amb certa obligatorietat respecte als hereus. Tot i això, mitjançant l'ús de les capacitats i sortejant les limitacions, aconseguiren assegurar els béns que els pertocaven per llei com el dot i el creix, i mantindrien els béns dels seus hereus i l'honorabilitat del llinatge.

En un context contemporani on les circumstàncies semblaven sempre desfavorables, les viudes es crearen un lloc i lluitaren pels drets que mantenien davant d'unes condicions adverses cada vegada més nombroses. A més hem pogut observar que les dones viudes generaren més documentació que les dones casades, tot i que sí que hi ha presència d'aquestes en documents, però poques voltes com a titulars, normalment en documentació en la qual acompanyaven al seu home.

En conclusió, tot i la imatge de dones oblidades i que es deixaven arrossegar per la societat que ha anat construint l'imaginari contemporani vers elles, la documentació que produïren, tot i ser escrita per homes, mostra capacitats, dinàmiques econòmiques i familiars que allunya aquestes viudes poderoses del rol passiu en la història, i mostra que, tot i viure en una societat estructurada pels homes, elles també foren agents històrics, actives i resolutives.

Fonts

AHN, Noblesa, Osuna, lligall, 1205-2, Pere Pugeriol.

AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1280-7, Pere Pugeriol.

AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1280-11, Pere Pugeriol.

AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1280- 14 Pere Pugeriol.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 11 (2020/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2020/ISSN 1676-5818

AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1391-764, Pere Pugeriol.

AHN, Noblesa, Osuna, lligall 1280-10, Pere Pugeriol.

Bibliografia

- BELDA, Mari Ángeles. *El régimen matrimonial de bienes en los "Furs" de Valencia*, València, Cosmos, 1964.
- CARVAJAL, David. "La mujer castellana a fines de la Edad Media: una firme defensora del patrimonio familiar", en *Ser Mujer en la ciudad medieval europea*, Instituto de Estudios Riojanos. V. Título. VI. Serie. 308 055.2(4)"04/14" (063) Universidad de Valladolid, 2013.
- CASTILLO, Jaume. *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1999.
- SEGURA, Cristina. "Historia, historia de las mujeres, historia social", *Gerónimo de Uztaiz*, 21, 2005, pp. 9-22.
- COMAS, Mireia. *Entre la solitud i la llibertat. Viudes barcelonines a finals de l'Edat Mitjana*, Viella, Roma, 2015.
- COMAS, Mireia. *Les dones soles a la Baixa Edat Mitjana: una lectura sobre viduïtat*, Universitat de Barcelona, 2012.
- GARCÍA, María del Carmen. *Artesanas de vida. Mujeres de la Edad Media*. Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.), Zaragoza, 2009, pp. 127-171.
- GARCÍA, María del Carmen; PÉREZ, Cristina. (coords.) *Mujeres de la Edad Media: actividades políticas, socioeconómicas y culturales*. Institución «Fernando el Católico» (C.S.I.C.), Zaragoza, 2014.
- GARCIA-OLIVER, Ferran. *Llibre d'establiments de Gandia: imatges y missatges en una vila medieval / próleg i transcripció a cura de Ferran Garcia; [presentació d'Àlvar Garcia Jimeno (sic)]*. Ajuntament de Gandia, 1987.
- GARCIA-OLIVER, Ferran. "Mujeres de Sefarad", en *Historia de las Mujeres en España y América Latina, Volumen I, de la Prehistoria a la Edad Media*, Cátedra, Madrid, 2005, pp. 501-516.
- GARCIA-OLIVER, Ferran. "Memòria fiscal i escalada del deute en una vila valenciana medieval. Gandia a través dels seus comptes", en *El País Valenciano en la Baja Edad Media, estudios dedicados al profesor Paulino Iradiel*, Publicacions Universitat de València, València, 2018, pp. 137-178.
- GARCIA-OLIVER, Ferran. "Observant famílies", *Revista d' Història Medieval* 4, Valencia (1993), pp. 207-226.
- GARCIA-OLIVER, Ferran. *La vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Vall d'igna medieval*, Publicacions Universitat de València, València, 2003.
- GARCIA-OLIVER, Ferran. *Ansiàs March*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2009.
- IRADIEL, Paulino. "Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias", *Actas del Coloquio Hispano-Francés celebrado en la Casa de Velázquez*, Universidad Complutense de Madrid, 1986, pp. 242-259.
- IRADIEL, Paulino. "Feudalismo agrario y artesanado corporativo", en *Studia historica*, 2, Universidad de Salamanca, (1984), pp. 55-88.
- PIQUERAS, Jaime. "Relaciones familiares en la Valencia Tardomedieval, consanguinidad y afinidad a través de las manifestaciones de últimas voluntades", *Estudios de Historia Medieval*, Universidad de Salamanca, , nº 30, (2012).
- SEGURA, Cristina. "Las mujeres en la organización familiar", José Ignacio de la Iglesia Duarte (coord.), en *La familia en la edad media: XI Semana de Estudios Medievales*, Nájera, 2001, pp. 209-220.
- SEGURA, Cristina. "Mujeres, Trabajo y Familia en las sociedades preindustriales", en *La historia de las mujeres: una revisión historiográfica*, Coord. DEL VAL, María Isabel; SAN TOMÁS, Magdalena;

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 11 (2020/1)*

New Approaches in the Research on the Crown of Aragon

Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó

Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2020/ISSN 1676-5818

DUEÑAS María Jesús; de la ROSA, Cristina, Asociación española de investigación histórica de las mujeres, Universidad de Valladolid, 2004, pp. 229-248.

VINYOLES, Teresa. “Dones protagonistes de relacions i convivències en el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement”, *Revista Pedralbes*, 23, (2003), pp. 317-336.

WESSELL, Dana. *Women, Dowries and Agency: Marriage in Fifteenth-Century Valencia*, Manchester University Press, Gran Bretanya, 2006.